

Nowak, Tadeusz

O wkładzie nauki polskiej w dzieło odzyskani a niepodległości w 1918 r.

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 34/2, 217-236

1989

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Marian Nowak
(Warszawa)

O WKŁADZIE NAUKI POLSKIEJ W DZIEŁO ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI W 1918 R. *

Problem odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. i działających w jego obrębie mechanizmów i przyczyn sprawczych lub też, inaczej mówiąc, sprawa genezy drugiej Rzeczypospolitej, budzi od dawna liczne spory, w których oprócz zawodowych historyków biorą udział publicyści i literaci¹. Wydaje się jednak, że niezależnie od owych sporów, mających przeważnie polityczny podkład i oblicze, sformułować można kilka stwierdzeń, potrzebnych dla umieszczenia w tym skomplikowanym splocie zagadnień problemu, który jest tematem mojego opracowania, a mianowicie roli, jaką w tej sprawie odegrała nauka polska w osobach swych przedstawicieli.

Wydaje się niewątpliwe, że odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. było wynikiem działania czynników zarówno wewnętrznych, jak zewnętrznych. Do czynników wewnętrznych zaliczyć trzeba przede wszystkim zdecydowaną wolę narodu polskiego, dążącego konsekwentnie, przez cały okres niewoli, do odzyskania niepodległości, przy czym przejawem tych dążeń była zarówno walka zbrojna, wyrażająca się kolejnymi powstaniem i działalnością polskich formacji wojskowych w czasie

* Artykuł był przedstawiony jako referat na plenarnym posiedzeniu Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN w dniu 25 listopada 1988 r. Referat wywołał dyskusję wśród uczestników posiedzenia. Redakcja prezentując referat w całości nie zamyka problematyki wkładu nauki polskiej w dzieło odzyskania niepodległości i zachęca Czytelników do wypowiedzi na łamach Kwartalnika. (Red.)

¹ Por. T. Jędruszcza k: *Spory o genezę II Rzeczypospolitej* [W:] *Droga przez półwiecze. O Polsce lat 1918-1968*. Referaty z sesji naukowych Polskiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Warszawskiego poświęcone 50 rocznicy odzyskania niepodległości. Warszawa 1969 s. 45-60.

wojny 1914-1918 r., jak uporczywa praca, mająca na celu rozbudzenie i zachowanie świadomości i dumy narodowej.

Natomiast czynnik zewnętrzny stanowiła sytuacja międzynarodowa, powstała w wyniku pierwszej wojny światowej, która doprowadziła do klęski dwóch zaborców i rewolucji, która w tym czasie wyeliminowała z gry trzeciego tak, że w rezultacie na temat warunków pokoju, a między innymi na temat granic państw określanych na konferencji paryskiej jako *nouveaux états*, podejmowały decyzje państwa zwycięskiej koalicji, a przede wszystkim Francja, Anglia i Stany Zjednoczone.

Wydaje się również niewątpliwe, że i na jeden i na drugi z wymienionych czynników miała mniej lub więcej bezpośredni wpływ działalność nauki polskiej, uczonych, którzy swymi pracami dostarczali materiału zarówno dla propagowania w społeczeństwie wartości polskiej kultury, jak dla ukazania zagranicy polskich praw do posiadania własnego państwa.

Dotyczyło to szeroko pojętej historii, obejmującej dzieje narodu we wszystkich przejawach jego życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Dotyczyło to również szeroko pojętej geografii, dającej, w oparciu o dane statystyczne, bogaty obraz ziem polskich, ich zasobów naturalnych oraz życia zamieszkujących je ludzi, ich składu narodowego, ich gospodarki i kultury. Dotyczyło to zresztą i wielu innych dziedzin nauki.

Przedstawioną tu szkieletowo problematykę chciałbym zilustrować trzema wybranymi przykładami, najbliższymi chronologicznie wydarzeniom 1918 r. i w różny, lecz dość wyraźny, sposób z nimi powiązanymi. Na przykłady te składają się: 1) działalność prof. Eugeniusza Romera, 2) dzieło *Polska w kulturze powszechnej*, 3) prace polskiego Biura Kongresowego podczas konferencji paryskiej w 1919 r.

Eugeniusz Romer (1871-1954)², uczeń m. in. botanika i geografą Antoniego Rehmana (1840-1917), profesora Uniwersytetu Lwowskiego, autora dwutomowej pracy *Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich pod względem fizyczno-geograficznym* (Lwów 1895-1904)³, zainteresował się sprawą teoretycznego uzasadnienia miejsca Polski w Europie w chwili, gdy w 1907 r., a więc w osiem lat po uzyskaniu w 1899 r. habilitacji, przybył na zaproszenie Macierzy Szkolnej do Warszawy, ażeby na póły konspiracyjnie wyklądać wiedzę „o ziemi, narodzie i państwie polskim”. „Wtedy to — jak w 30 lat później pisał — zaświtała mi

² Ł. Mazurkiewicz-Herzowa: *Eugeniusz Romer*. Warszawa 1966; J. Czyżewski: *Życie i dzieło Eugeniusza Romera* [W:] E. Romer: *Wybór prac*. T. 1 Warszawa 1960 s. 9-115; tenże: *Geograf trzech epok. Wspomnienia o ojcu*. Warszawa 1985.

³ *Historia nauki polskiej* pod redakcją B. Suchodolskiego (cytowana dalej jako HNP). T. 4 1863-1918. Wrocław 1987 vol. 1 s. 268, vol. 2 s. 178-180; *Słownik biologów polskich* (cytowany dalej jako SBP) Warszawa 1987 s. 446-447.

pierwsza myśl o podstawach przyrodzonych Polski historycznej, wtedy zaprząłem się do geopolitycznej służby polskiej, której pozostałem wier-ny przez całe moje życie”⁴. Poglądy swoje na ten temat wyłożył Romer m. in. w opublikowanej w 1912 r. we Lwowie, liczącej 48 stron pracy *Przyrodzone podstawy Polski historycznej*. Polemizując w niej ze stanowiącą „gmach myśli zbudowany z rozpacz” — jak ją określił — tezą Wacława Nałkowskiego (1851-1911) o wynikającym z przejściowego jej położenia „nieistnieniu politycznym i nieokreśloności historyczno-politycznego pojęcia Polski”⁵, Romer uzasadniał, że Polska, stanowiąc pomost pomiędzy Bałtykiem i Morzem Czarnym, jest geograficzną całością, niezależną od — jak pisał — „chwilowego zbiegu faktów historycznych i przeobrażeń politycznych”. Głosząc tego rodzaju tezę, wspartą dodatkowo twierdzeniem, że do nieuniknionego ze względów geograficznych odrodzenia Polski konieczna jest jeszcze wola narodu, Romer stwarzał teorię dogodną dla każdego obozu politycznego, dążącego do odbudowania państwa polskiego w historycznych granicach⁶.

Od chwili wybuchu pierwszej wojny światowej Romer, będący od 1910 r. profesorem geografii Uniwersytetu Lwowskiego, poświęcił całą swą uwagę przygotowaniu materiału obejmującego szeroki zakres zagadnień, wchodzących w skład pojęcia sprawy polskiej. Reagował przy tym bezpośrednio na bieżące wydarzenia, czego wyrazem jest opracowana przez niego i wydana natychmiast w 1916 r. we Lwowie *Wojenno-polityczna mapa Polski*, mająca w podtytule wyjaśnienie: *Z powodu manifestu z 5 listopada 1916 r.* Zawiera ona elementy historyczne, a mianowicie granice Polski z 1772 r., Księstwa Warszawskiego z lat 1809-1815, Królestwa Kongresowego z lat 1815-1831, państw sprzed 1914 r., a ponadto 6 linii frontów z lat 1914-1916; dalej granice jednostek administracyjnych aż do szczebla powiatów, które oznaczono liczbami od 1 do 334. Wszystkie te elementy stanowią tylko tło dla właściwego tematu mapy, którym jest przedstawienie procentowego udziału Polaków w zaludnieniu historycznych ziem polskich z podziałem na polski obszar etnograficzny (powyżej 50%) i dwie strefy interesów polskich.

⁴ Cytuję za pracą: J. Pajewski: *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*. Warszawa 1980 s. 33.

⁵ W. Nałkowski: *Polska [W:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 8 Warszawa 1887 s. 601: „Jak w ogóle byt oraz losy państw i narodów zawisły w znacznej części od warunków fizyko-geograficznych, tak też i tutaj nieistnienie polityczne i nieokreśloność historyczno-politycznego (i etnograficznego) pojęcia Polski zależą od nieokreśloności jej pojęcia fizyko-geograficznego”. O Nałkowskim: *Polski słownik biograficzny* (cytowany dalej jako PSB). T. 22 (1977), s. 500-503 (autor biogramu: Stanisław Konarski); *HNP* T. 4/2, s. 187-188. Por. E. Romer: *Przyrodzone podstawy Polski historycznej*. Lwów 1912 s. 5.

⁶ J. Pajewski: dz. cyt. s. 33-35.

W tym samym 1916 r. wyszła we Lwowie jego praca *Polska i Polacy*, a w roku następnym we Lwowie *Polska — ziemia i państwo* i w Krakowie *Ilu nas jest?*

Głównym jednak, wówczas powstałym, wiekopomnym dziełem Romera jest — przytaczam tu pełny tytuł — *Geograficzno-statystyczny atlas Polski, redagowany i opracowany przez dra Eugeniusza Romera, profesora geografii Uniwersytetu Lwowskiego, ze współudziałem licznych współpracowników. Nakładem Polskich Spółek Oszczędności i Pożyczek, pozostających pod patronatem Wydziału Krajowego. 1916. Warszawa i Kraków. Gebethner i Wolff. Zakład kartograficzny Freytaga i Berndta (w Wiedniu). Drukarnia A. Holzhausena.*

Atlas o formacie 36×33 cm zawiera 32 karty, na których znajduje się 65 wielobarwnych, wydrukowanych techniką chromolitografii, map oraz 65 stron tekstu objaśniającego. Tekst i objaśnienia do map są zredagowane w trzech językach: polskim, francuskim i niemieckim. Cechą charakterystyczną map jest konsekwentne przedstawianie zjawisk społecznych i gospodarczych metodą izarytmii, z przyjęciem dla całego rozważanego obszaru 441 punktów, odpowiadających położeniu miast powiatowych i miast liczących ponad 10.000 mieszkańców.

Mapy *Atlasu* przedstawiają historyczne terytorium Polski, obejmując na zachodzie ujścia Odry i (poza ramką) Berlin, na wschodzie (z wyjściem poza ramkę) łuk Dniepru koło Jekaterynosławia (dzisiejszy Dniepropietrowsk), na południu północne wybrzeże Morza Czarnego z Odessą, a na północy (z wyjściem poza ramkę) Kurlandię, przy czym mapy główne mają przeważnie skalę 1 : 5.000.000, wyjątkowo historyczna i geologiczna 1 : 6.000.000, mapy dodatkowe — mniejsze skale.

Autorem 23 kart jest Romer. Jako współautor występuje Romer na trzech kartach: z Kazimierzem Nitschem (karta IX: Polacy), z Bronisławem Gubrynowiczem (karta XVI: Oświata B. Druki polskie) i z Bronisławem Chodkiewiczem (karta XXXII: Komunikacje). Romer jest tylko redaktorem, a nie autorem pięciu kart, zatytułowanych: Geologia (karta II, Jan Nowak), Roślinność (karta IV, Władysław Szafer), Historia (karta V, Władysław Semkowicz), Wielka własność (karta XVII, Jan Rutkowski) i Płody kopalne (karta XXVIII, S. Weigner).

W przedmowie, podpisanej w Wiedniu 23 grudnia 1915 r. Romer w następujących słowach charakteryzuje cel, jaki mu przyświecał przy opracowywaniu *Atlasu*: „Gdy mowa o Polsce, czyż nie narzucają się przede wszystkim pytania: jakie ślady pozostały po dawnym, wielkim państwie, które runęło w gruzy pięć ćwierci wieku temu? Czy i jakie piętno wryło na społeczeństwie, niegdyś lepiej spojonym, życie pod trzema rządami? Jakie są narodowe, społeczne i gospodarcze podstawy kwestii polskiej?

Z istoty tych pytań wynika, że terytorium, przedstawione w *Atlasie*,

obejmuje cały obszar dawnego państwa polskiego — przyjęto granicę z roku 1772 — jako też te prowincje lub okręgi państw sąsiednich, w których znajduje się większa liczba Polaków, uzasadniająca współczesne istnienie kwestii polskiej.

W tak pojętych granicach usiłowałem dać jak najwszechstronniejszy obraz narodu i jego życia, unikając wszelkiej syntezy ogólnej, pragnąc by sobie każdy na podstawie obrazu samodzielnie sąd wytworzył, bez żadnej sugestii ze strony tego, który cyfry zebrał” i kończy: „Ta ilustracja mowy cyfr o Polsce i Polakach niech uczy swoich, a budzi rozwagę i życzliwość u tych, w ręku których spoczywają losy sprawy polskiej. Wszak cyfry wskazują, jak rządzić światem!”

Ogromną zaletą *Atlasu* było to, że owe cyfry, o których Romer mówi w przedmowie, zaczerpnięte zostały dla każdej z map — jak na to wskazują znajdujące się w tekstach objaśniających dane bibliograficzne — z oficjalnych wydawnictw statystycznych państw zaborczych, przez co odpadał potencjalny zarzut tendencyjności ze strony autora *Atlasu*.

Na treść *Atlasu* składają się zagadnienia fizjografii (4 karty), historii (1 karta), administracji (1 karta), gęstości zaludnienia i przyrostu ludności (2 karty), narodowości i religii ludności (6 kart), oświaty (2 karty), gospodarki rolnej i hodowlanej (11 kart), górnictwa i przemysłu (3 karty), oszczędności ludowej (1 karta) i komunikacji (1 karta). W rezultacie jest to bogaty obraz, a o jego wymowie świadczyć może najlepiej fakt, że pojawienie się *Atlasu* i dotarcie jego egzemplarzy przez Szwecję do państw koalicji zaniepokoiło niemiecki sztab generalny do tego stopnia, że zażądał od władz austriackich aresztowania Romera i postawienia go w stan oskarżenia za zdradę stanu. Żądanie to poparł profesor geografii Albrecht Penck, pod którego kierunkiem Romer przez pewien czas doskonalił swe wiadomości na Uniwersytecie Wiedeńskim, ponieważ jednak szef wiedeńskiego Wojskowego Instytutu Geograficznego gen. Hübl wyraził przekonanie, że *Atlas* jest dziełem o charakterze naukowym, a nie politycznym, do procesu nie doszło⁷.

Geograficzno-statystyczny atlas Romera z 1916 r. odegrał napewno ważną rolę w kształtowaniu i motywowaniu sprawy granic przyszłego państwa polskiego na terenie działającego w Paryżu od 1917 r. Komii-

⁷ Por. E. Romer: *Historia powstania „Geograficzno-statystycznego atlasu Polski” Eugeniusza Romera (wspomnienia syna)* [W:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*. Ser. C, z. 24. Warszawa 1980 s. 5-13; A. Chałubińska: *Kontakty Eugeniusza Romera i Albrechta Pencka*, tamże, s. 15-33; S. Gurbe, J. Mościbroda: *Geograficzno-statystyczny atlas Polski Eugeniusza Romera — pomnikowe dzieło kartografii polskiej*. „Polski Przegląd Kartograficzny”. T. 14 1982 nr 2 s. 78-86; Ł. Mazurkiewicz-Herzowa: *dz. cyt.* s. 171; E. Romer: *Geograf trzech epok*, s. 149; S. Leszczycki: *Prace polskich geografów przy ustalaniu granic państwa polskiego na konferencjach w Wersalu — 1919 i w Poczdamie — 1945*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. XXIV 1979 nr 2 s. 294.

tetu Narodowego Polskiego, uznanego przez państwa koalicji za reprezentację polską⁸. Prawdopodobny wydaje się pewien wpływ danych zawartych w Atlasie na treść not w sprawie granic Polski, złożonych przez prezesa Komitetu Narodowego Polskiego Romana Dmowskiego w marcu i lipcu 1917 r. ministrowi spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Arturowi Balfourowi⁹, jak również na treść memoriału, który przekazał Dmowski prezydentowi Stanów Zjednoczonych Wilsonowi 8 października 1918 r. Memoriał ten wyposażony był w 4 mapy obrazujące „a) Podział polityczny terytorium polskiego przed wojną oraz podział tegoż terytorium według języka mieszkańców, b) Mapę historyczną Polski, c) Dzielnicę pruską: narodowość dzieci w szkołach elementarnych, d) Proponowane granice Polski wraz z objaśniającym je tekstem”¹⁰.

W grudniu 1918 r. Romer otrzymał depeszę, zapraszającą go do zorganizowania działu geograficznego w polskim Biurze Prac Kongresowych w Paryżu. Zgromadziwszy potrzebne materiały 9 stycznia 1919 r. przybył wraz z kartografem Teofilem Szumańskim do Paryża, przy czym jego wyjazd i pobyt w Paryżu sfinansowały, podobnie jak w 1916 r. wydanie *Atlasu*, Polskie Spółki Oszczędności i Pożyczek z inicjatywy będącego w latach 1899–1918 kierownikiem istniejącego przy galicyjskim Wydziale Krajowym Biura Patronatu tych spółek, Franciszka Stefczyka (1861–1924). W Paryżu — chcąc zachować zupełną niezależność od sporów politycznych, istniejących pomiędzy Komitetem a władzami w kraju i poświęcić się wyłącznie służbie dla sprawy polskiej na Kongresie — nie przyjął proponowanego mu członkostwa Komitetu Narodowego Polskiego, lecz pozostał rzeczoznawcą spraw terytorialnych i kierownikiem Biura Geograficznego przy delegacji polskiej. Biuro to było najintensywniej pracującą z instytucji towarzyszących przedstawicielstwu polskiemu w Paryżu, oprócz bowiem wykonywania z własnej inicjatywy, lub na zlecenie, prac dla potrzeb delegacji polskiej i udziału w organizowanych przez nią konferencjach, prowadziło szeroką działalność informacyjno-propagandową wśród członków delegacji innych państw. W rezultacie Romer i Szumański opracowali w Paryżu sto kilkadziesiąt map, z których 34 zostały opublikowane w redagowanym przez prof. Stanisława Strońskiego czasopiśmie „Independence polonaise”. Warto przy tym zauważyć, że podczas tych niesłychanie intensywnych, dziesięciomiesięcznych „katorżniczych” — jak je sam określał — prac,

⁸ Por. M. Leczyk: *Komitet Narodowy Polski a ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*. Warszawa 1966 i J. Pajewski: *Wokół sprawy polskiej Paryż-Lozanna-Londyn*. Poznań 1970.

⁹ *Akta i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1918–1919*, zebrane i wydane przez sekretariat jeneralny delegacji polskiej. Cz. 1. Program terytorialny delegacji. Paryż 1920 s. 11–31.

¹⁰ Tamże, s. 32–71.

Romer zdążył notować bieżące wydarzenia, z czego powstał obszerny dziennik, którego fragmenty, dotyczące konferencji paryskiej, zostały wydane drukiem¹¹.

Zarówno wspomniane tu prace Eugeniusza Romera, jak i późniejsze, dotyczące granicy wschodniej oraz obszarów plebiscytowych, są typowym przykładem udziału nauki polskiej, w osobach jej przedstawicieli, w dziele odzyskania niepodległości i ustalenia kształtu odrodzonego państwa.

Przykład drugi stanowi ukazanie się właśnie w przełomowym 1918 r. obszernego, dwutomowego dzieła zbiorowego *Polska w kulturze powszechnej*¹², będącego dokonaniem u progu niepodległości podsumowaniem osiągnięć polskiej nauki, gospodarki i kultury, usiłującym równocześnie ukazać ściśle związki, łączące Polskę z Zachodem.

Praca ukazała się drukiem „staraniem i nakładem Polskich Spółek Oszczędności i Pożyczek”, a wspomniany już kierownik Biura Patronatu tych spółek, znany działacz spółdzielczy, Franciszek Stefczyk określił w noszącym datę 2 maja 1918 r. wstępie do tego dzieła bardzo wyraźnie dwa cele jego opracowania i wydania, mówiąc o tym, że w warunkach istniejących zaborów konieczna jest znajomość własnej historii i kultury dla obrony „przed duchowym rozbiorem i rozkładem narodu”¹³ oraz że „wielkim kapitałem narodowym w ten sposób nagromadzonym możemy i teraz także popierać na zewnątrz nasze prawo przyrodzone, a krzepić na wewnątrz nasze siły duchowe i materialne”¹⁴, a wreszcie, że „nie wolno nam pozostawać obojętnymi na to, czy świat zna Polskę jako całość, jej stanowisko i jej dorobek w kulturze powszechnej, ani też na to w czyjem zna oświeceniu i pod jakim kątem widzenia. Bo świat z nami lub bez nas rozstrzyga o nas, a nie brak w nim usiłowań, aby nas w najniekorzystniejszym świetle przedstawiać pod kątem widzenia obcych, częstokroć wręcz nam przeciwnych interesów. Byłoby błędem wielkim, gdybyśmy sami zaniedbali przedstawić się takimi, jakimi w istocie jesteśmy, gdybyśmy prawa naszego do swej ziemi i swej woli i swojej kultury nie starali się wykazać i uzasadnić ... My zatem sami możemy ukazać światu najprawdziwsze i najwymowniejsze oblicze naszego

¹¹ Por. E. Romer: *Teofil Szumański (1875-1944)*. „Przegląd Geograficzny” t. 19 (1945-1946) s. 102-107 oraz Ł. Mazurkiewicz-Herzowa: dz. cyt., s. 164-172; E. Romer: *Geograf trzech epok*, s. 131-151 i 194-209; E. Romer: *Dzienniki z roku 1919. Konferencja pokojowa w Paryżu*. „Miesięcznik Literacki” r. XVIII (1983) nr 3 s. 92-103, nr 4 s. 86-97, nr 5 s. 125-133 i nr 6 s. 124-134; S. Leszczycki: dz. cyt., s. 294-295.

¹² *Polska w kulturze powszechnej*. Dzieło zbiorowe pod redakcją Feliksa Koniecznego. Cz. 1. Ogólna. Cz. 2. Szczegółowa. Kraków 1918 (cytowana dalej jako PWKP I i PWKP II).

¹³ PWKP I, s. XVII.

¹⁴ Tamże, s. XIX.

narodu i potrzeba, ażebyśmy to uczynili. Oto pobudki i przewodnie myśli dwóch wydawnictw, podjętych wśród wojny zbiorowym nakładem polskich Spółek Oszczędności i Pożyczek, a mianowicie wydanego przed rokiem »Geograficzno-statystycznego atlasu Polski« prof. Eugeniusza Romera i tow[arzyszy] oraz dzieła niniejszego »Polska w kulturze powszechnej«. W tem też rozumieniu dzieła te się uzupełniają¹⁵.

Polska w kulturze powszechnej, licząca łącznie w obu tomach 1116 stron druku, zawiera, poza cytowanym wyżej wstępem, 37 rozdziałów, obejmujących historię prawie wszystkich dziedzin nauki, a ponadto literatury, sztuk plastycznych i muzyki oraz dane, które dotyczą istniejących w trzech zaborach warunków i stopnia rozwoju z jednej strony gospodarki, zarówno rolnictwa, jak przemysłu, a z drugiej strony oświaty i pracy kulturalnej¹⁶. Autorami poszczególnych rozdziałów są najwybitniejsi ówczesni uczeni polscy, znawcy poszczególnych, reprezentowanych w dziele, zagadnień. Ponieważ zaś opracowanie tej książki poprzedziła poświęcona tej tematyce akcja odczytowa prowadzona przez profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, znaczną część autorów oni właśnie stanowią¹⁷. Tak więc, poza mogącym być wprowadzeniem w zagadnienie rozdziałem napisanym przez organizatora i redaktora całego dzieła Feliksa Konecznego (1862-1949), późniejszego (od 1920 r.) profesora Uniwersytetu Wileńskiego, piszącego o warunkach pracy kulturalnej w Polsce porozbiorowej¹⁸, dzieje historiografii polskiej przedstawił Władysław Konopczyński (1880-1952, prof. UJ od 1917 r.)¹⁹, rozwój myśli politycznej — Stanisław Kutrzeba (1876-1946, prof. UJ od 1908 r.)²⁰, historię filozofii i myśli pedagogicznej — Maurycy Straszewski (1848-1921, prof. UJ od 1910 r.)²¹, dzieje językoznawstwa — Jan Rozwadowski (1867-1935, prof. UJ od 1900 r.)²², rozwój nauk ścisłych — Ludwik Antoni Birkenmajer (1855-1929, prof. UJ od 1897 r.)²³, historię badań w dziedzinie botaniki — Józef Rostafiński (1850-1928, prof. UJ w la-

¹⁵ Tamże, s. XXI-XXII.

¹⁶ *HNP* t. IV/2, s. 504-506.

¹⁷ *PWKP* I, s. XXII.

¹⁸ *Warunki pracy kulturalnej w Polsce porozbiorowej*, *PWKP* I, s. 366-412; o F. Konecznym: *PSB* t. 13 (1967-1968) s. 448-449 (Józef Mitkowski).

¹⁹ *Historiografia*, *PWKP* II, s. 137-144; o W. Konopczyńskim: *PSB* t. 13 (1967-1968) s. 556-561 (Emanuel Rostworowski).

²⁰ *Spoleczno-państwowe idee Polski*, *PWKP* I, s. 52-74; o S. Kutrzebie: *PSB* t. 16 (1971), s. 314-318 (Adam Vetulani).

²¹ *Myśl filozoficzna polska*, *PWKP* I, s. 189-241 i *Polska myśl pedagogiczna*, tamże, s. 242-267; o M. Straszewskim: *HNP* t. 4/1, s. 97-99 i t. 4/2, s. 478-480.

²² *Udział Polaków w językoznawstwie*, *PWKP* II, s. 130-136; o J. Rozwadowskim: *HNP* t. 4/2, s. 797-804 i 823-825.

²³ *Udział Polski w uprawianiu i rozwoju nauk ścisłych*, *PWKP* II, s. 212-267; o L. A. Birkenmajerze: *PSB* t. 2 (1936), s. 102-106 (redakcja).

tach 1878-1910)²⁴, w dziedzinie zoologii — Michał Siedlecki (1873-1940, prof. UJ od 1912 r.)²⁵, w dziedzinie nauk rolniczych — Stefan Surzycki (1864-1936 prof. UJ od 1909 r.)²⁶, Emil Godlewski sen. (1847-1930, prof. UJ od 1891 r.)²⁷ i Kazimierz Rouppert (1885-1963, prof. UJ od 1919 r.)²⁸, w dziedzinie geologii — Władysław Szajnocha (1857-1928, prof. UJ od 1885 r.)²⁹, w dziedzinie medycyny — Adam Wrzosek (1875-1965, prof. UJ od 1910 r.)³⁰.

Krakowscy uczeni opracowali również rozdziały dotyczące historii literatury (Marian Szykowski, 1883-1952, prof. UJ od 1919 r.)³¹, sztuk plastycznych (Stanisław Tomkowicz, 1850-1933)³² i muzyki (Zdzisław Jachimecki, 1882-1953, prof. UJ od 1918 r.)³³. Natomiast profesorem Uniwersytetu Lwowskiego byli autorami rozdziałów poświęconych historii geografii i podróżnictwa (Stanisław Pawłowski, 1882-1940, prof. ULw od 1918 r. i Eugeniusz Romer, 1871-1954, prof. ULw od 1910 r.)³⁴ oraz dziejom filologii klasycznej (Jan Sajdak, 1882-1967, prof. ULw od 1916 r.)³⁵, a dwa rozdziały, których tematyka znajduje się na pograniczu

²⁴ *Botanika i zoologia w Polsce od czasów najdawniejszych aż do otwarcia Szkoły Głównej w Warszawie*, PWKP II, s. 268-279 i *Botanika od czasów Szkoły Głównej*, tamże, s. 280-292; o J. Rostafińskim: *HNP* t. 4/1, s. 131-132 i t. 4/2, s. 342-343; *SBP*, s. 453-454.

²⁵ *Udział Polaków w pracach z dziedziny zoologii w najnowszych czasach*, PWKP II, s. 293-304; o M. Siedleckim: *S. Łoza: Czy wiesz kto to jest?* Warszawa (cz. 1 i 2) 1938-1939. Reprint Warszawa 1983 (cytowany dalej jako *S. Łoza: dz. cyt.*) I, s. 662; *HNP* t. 4/2, s. 368; *SBP*, s. 483.

²⁶ *Ogólny zarys rozwoju wiedzy rolniczej w Polsce*. PWKP II, s. 436-448; o S. Surzyckim: *S. Łoza: dz. cyt. I*, s. 708; *HNP* t. 4/1, s. 141.

²⁷ *Najnowsze odkrycia polskiej wiedzy rolniczej*. PWKP II, s. 461-468; o E. Godlewskim: *PSB* t. VIII (1959), s. 172-173 (Bolesław Hryniewiecki); *SBP*, s. 184.

²⁸ *Szkoła Godlewskiego w polskiej wiedzy rolniczej*. PWKP II, s. 449-460; o K. Rouppercie: *HNP* t. 4/1, s. 132-133; *SBP*, s. 457.

²⁹ *Geologia*, PWKP II, s. 349-376; o W. Szajnosze: *HNP* t. 4/1, s. 137; *SBP*, s. 523-524.

³⁰ *Udział medycyny polskiej w kulturze powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem czasów porozbiorowych*. PWKP II, s. 305-319; o A. Wrzosku: *S. Łoza: dz. cyt. I*, 822; *HNP* t. 4/1, s. 155; *SBP*, s. 594-595.

³¹ *Kierunek rozwoju polskiej twórczości literackiej*. PWKP II, s. 531-590; o M. Szykowskim: *HNP* t. 4/1, s. 114; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* (cytowany dalej jako *LPPE*), t. II. Warszawa 1985, s. 439 (autor biogramu Jan Wojnowski).

³² *Sztuka plastyczna*. PWKP II, s. 1-46; o S. Tomkowiczu: *HNP* t. 4/2, s. 681 i 694.

³³ *Muzyka*, PWKP II, s. 47-69; o Z. Jachimeckim: *PSB* t. 10 (1962-1964), s. 265-266 (Włodzimierz Poźniak).

³⁴ *Geografia i podróżnictwo*. PWKP II, s. 145-211; o S. Pawłowskim: *PSB* t. 5 (1980), s. 513-516 (Andrzej Dzieczkowski); o E. Romerze zob. przyp. 2.

³⁵ *Filologia klasyczna w Polsce*: PWKP II, s. 95-129; o J. Sajdaku: *S. Łoza: dz. cyt. I*, s. 648; *HNP* t. 4/2, s. 735.

historii nauki i historii gospodarczej, napisali profesorowie Akademii Rolniczej w Dublanach. Dotyczą one dziejów hodowli roślin w Polsce porozbiorowej (Kazimierz Miczyński sen., 1868-1918, prof. AR od 1901 r.)³⁶ oraz gospodarczego i naukowego udziału Polski w powszechnej hodowli zwierząt domowych (Karol Malsburg, 1856-1942, prof. AR od 1905 r.)³⁷. Z zaboru rosyjskiego pochodzili autorzy dziejów inżynierii i mechaniki (Feliks Kucharzewski, 1849-1935)³⁸ i chemii (Antoni Gałęcki, 1882-1962, prof. UPOzn. od 1919 r.)³⁹.

Równie ważne jak historia nauki, odgrywające dużą rolę w czasie przyszłej konferencji pokojowej, problemy gospodarcze znalazły także wyraźne odzwierciedlenie w omawianym dziele, reprezentowane przez wprowadzający rozdział Feliksa Konecznego na temat „polskich dziejów gospodarczych”⁴⁰ oraz dwa rozdziały, mówiące o politycznych warunkach pracy gospodarczej w Królestwie Polskim (Tomasz Lulek, 1879-1962, prof. Wyższej Szkoły Handlowej w Krakowie od 1906 r.)⁴¹ i o warunkach rozwoju ekonomicznego w zaborze pruskim i austriackim (Franciszek Bujak, 1875-1953, prof. UJ od 1909 r.)⁴², a wreszcie dwa poświęcone aktualnej sytuacji ekonomicznej na odcinkach: płodów kopalnych w Galicji (Zdzisław Kamiński, 1862-1920)⁴³ i przemysłu górniczo-hutniczego w Królestwie Polskim (Julian Hofman)⁴⁴.

Nie można również pominąć grupy artykułów, będących ilustracją tezy, która stanowiła *idée fixe* Feliksa Konecznego. Głosiła ona, że — po pierwsze — pożywką, na której wyrosła kultura polska jest rzymskokatolicka cywilizacja zachodnioeuropejska oraz że — po drugie — Polska spełnia misję dziejową szerząc swą, tak ukształtowaną, kulturę

³⁶ *Hodowla roślin w Polsce porozbiorowej*. PWKP I, s. 469-484; o K. Miczyńskim: PSB t. 20 (1975), s. 716-718 (Stanisław Brzozowski i Zdzisław Kosiek); SBP, s. 367.

³⁷ *Gospodarczy i naukowy udział Polski w powszechnej hodowli zwierząt domowych*. PWKP II, s. 485-530; o K. Malsburgu: PSB t. 19 (1974), s. 381-382 (Stanisław M. Brzozowski); SBP, s. 351.

³⁸ *Inżynieria i mechanika*, PWKP II, s. 415-436; o F. Kucharzewskim: PSB t. 16 (1971), s. 57-58 (Bolesław Orłowski).

³⁹ *Chemia w Polsce*. PWKP II, s. 320-348; o A. Gałęckim: S. Łoza: dz. cyt. I, s. 191; SBP, s. 171.

⁴⁰ *Rzut oka na polskie dzieje gospodarcze*. PWKP I, s. 263-287; o F. Konecznym patrz wyżej przypis 18.

⁴¹ *Polityczne warunki pracy gospodarczej w Królestwie Polskim*, PWKP I, s. 287-317; o T. Lulku: PSB t. 18 (1973), s. 129-130 (Janusz Kaliński).

⁴² *Warunki rozwoju ekonomicznego w zaborze pruskim i austriackim*, PWKP I, s. 318-365; o F. Bujaku: HNP t. 4/1, s. 105; *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku* (cytowana dalej jako EHGP) Warszawa 1981, t. 1, s. 77-78 (autor biogramu: Stanisław Trawkowski).

⁴³ *Płody kopalne Galicji*, PWKP II, s. 389-414; o Z. Kamińskim: PSB t. 11 (1964-1965), s. 582-583 (Julian Samujłło).

⁴⁴ *Przemysł górniczo-hutniczy w Królestwie Polskim*. PWKP II, s. 377-388.

w krajach środkowej, wschodniej i południowej Europy. Stąd zaraz po zasadniczym rozdziale Stanisława Kutrzeby o „swoistości polskiej kultury i jej stosunku do Zachodu”⁴⁵ znajduje się rozdział Władysława Konopczyńskiego o „obronie kultury zachodniej”⁴⁶, a dalej dwa artykuły samego Konecznego, mówiące ogólnie o wpływach polskich w Słowiańszczyźnie zachodniej⁴⁷, po czym następują dwa dalsze o wpływach na Litwie i Słowiańszczyźnie wschodniej (Aleksander Brückner, 1856-1939, prof. Uniwersytetu Berlińskiego od 1881 r.)⁴⁸ oraz na Bałkanach i dalszym Wschodzie (Jan Grzegorzewski, ok. 1850-1922)⁴⁹.

Wydaje się, że teza ta — tak szeroko w omawianym zbiorze ukazana — niezależnie od jej merytorycznej słuszności, mogła przemawiać za sprawą polską, rozważaną przez przedstawicieli państw zachodnich.

Podobny cel, choć nieco inny adres, miały zapewne dwa rozdziały mówiące o „udziale Polaków w walkach wolnościowych w dobie porzobiorowej” (Bolesław Limanowski, 1835-1935)⁵⁰ i o „Kościuszcze w Ameryce”, przy czym ten ostatni ma znamieny podtytuł: „Zjednoczenie ideałów Polski i Ameryki” (Wacław Sobieski, 1872-1935, prof. UJ od 1910 r.)⁵¹.

W rezultacie dwa tomy dzieła *Polska w kulturze powszechnej*, zawierające po raz pierwszy w tak szerokim zakresie w jednej pracy ujęte dzieje nauki polskiej, przedstawiające przy tym związki kultury polskiej z Zachodem i jej promieniowanie na kraje sąsiednie, a równocześnie uwzględniające dość szeroko problematykę gospodarczą, wydane w przełomowym dla sprawy polskiej 1918 r., w przededniu paryskiej konferencji pokojowej, dobrze przysłużyły się dziełu odzyskania niepodległości.

Trzeba też zauważyć, że siedmiu wybitnych współautorów tego dzieła, a mianowicie: Franciszek Bujak, Władysław Konopczyński, Stanisław Kutrzeba, Bolesław Limanowski, Eugeniusz Romer, Jan Rozwadowski

⁴⁵ *Swoistość polskiej kultury i jej stosunek do Zachodu*. PWKP I, s. 1-31; o S. Kutrzebie patrz wyżej przypis 20.

⁴⁶ *Obrona kultury zachodniej*, PWKP I, s. 32-51; o W. Konopczyńskim patrz wyżej przypis 19.

⁴⁷ *Wpływy polskie w zachodniej Słowiańszczyźnie (prócz literackich)*, PWKP I, s. 104-152 i *Wpływy literatury polskiej w Słowiańszczyźnie*. PWKP II, s. 70-94; o F. Konecznym zob. przyp. 18.

⁴⁸ *Wpływy polskie na Litwie i w Słowiańszczyźnie wschodniej*. PWKP I, s. 153-166; o A. Brücknerze: *LPPE* I, s. 110 (Julian Krzyżanowski).

⁴⁹ *Działalność Polaków na Bałkanach i na dalszym Wschodzie*. PWKP I, s. 167-188; o J. Grzegorzewskim: *PSB* t. 9 (1960-1961), s. 95-97 (Włodzimierz Zajączkowski).

⁵⁰ *Udział Polaków w walkach wolnościowych w dobie porzobiorowej*, PWKP I, s. 75-89; o B. Limanowskim: *PSB* t. 17 (1972), s. 340-346 (Henryk Wereszycki).

⁵¹ *Kościuszek w Ameryce. Zjednoczenie ideałów Polski i Ameryki*, PWKP I, s. 90-103; o W. Sobieskim: *HNP* t. 4/1, s. 101.

i Wacław Sobieski, wzięło udział w pracach delegacji polskiej i polskiego Biura Kongresowego, którego działalność stanowi trzeci z zapowiedzianych przykładów, obrazujących wkład nauki polskiej w dzieło odzyskania niepodległości w 1918 r.

Ażeby rzucić nieco światła na działalność przedstawicieli nauki polskiej w czasie trwania obrad paryskiej konferencji pokojowej i w okresie bezpośrednio poprzedzającym ich rozpoczęcie, trzeba przypomnieć kilka dotyczących jej faktów. Otwarcie kongresu nastąpiło 18 stycznia 1919 r. z tym, że decydujący głos na nim miało we wszystkich zasadniczych, a zwłaszcza terytorialnych sprawach, tylko pięć puissances principales, a mianowicie Stany Zjednoczone, Anglia, Francja, Włochy i Japonia, których przedstawiciele w liczbie początkowo dziesięciu, a od połowy marca tylko czterech (Georges Clemenceau, Woodrow Wilson, David Lloyd George, Vittorio Emanuele Orlando) obradowali w ścisłej tajemnicy, korzystając z materiałów, dostarczonych im przez komisję, przy czym w skład najważniejszych z tych komisji — terytorialnych i wojskowych — wchodziło również tylko przedstawiciele pięciu wielkich potęg.

Dla spraw polskich powołana została Commission pour les affaires polonaises, której przewodniczył Francuz Jules Cambon, a zasiadali w niej przedstawiciele: Stanów Zjednoczonych — geograf dr Isaiah Bowman, a po jego odejściu historyk prof. Robert Howard Lord, Wielkiej Brytanii — sir William Tyrrell, Włoch — Pietro Torretta i Japonii — K. M. Otchai⁵².

Sprawa przedstawicielstwa Polski, państwa na nowo powstającego, odradzającego się po długim okresie niebytu, była skomplikowana. Powstały 15 sierpnia 1917 r. w Lozannie Komitet Narodowy Polski, w skład którego wchodziło początkowo, obok prezesa Romana Dmowskiego, Ignacy Paderewski, Erazm Piltz, Jan Rozwadowski, Marian Seyda, Konstanty Skirmunt, Władysław hr. Sobański i Maurycy hr. Zamoyski, został w dniach od 20 września do 1 grudnia 1917 r. uznany kolejno przez rządy Francji (20 IX), Wielkiej Brytanii (15 X), Włoch (30 X) i Stanów Zjednoczonych (1 XII) za reprezentację interesów polskich wobec państw koalicji, które oczywiście nie uznawały utworzonej na polecenie cesarza niemieckiego i austriackiego (z 12 IX 1917 r.) Rady Regencyjnej, ani powołanej przez nią (4 II 1918 r.) Rady Stanu Królestwa Polskiego⁵³.

⁵² Por. S. Kutrzeba: *Kongres, traktat i Polska*. Warszawa 1919 s. 5, 10-11, 15; M. Seyda: *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*. T. 2. *Od zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych do końca wojny*. Poznań 1931 s. 586 nn.; T. Piszczyński: *Odbudowanie Polski 1914-1921. Historia i polityka*. Londyn 1969 s. 190 nn.

⁵³ *Akta i dokumenty dotyczące granic Polski...*, cz. 1, s. 73.

Sytuacja w Polsce uległa zmianie z chwilą, gdy Rada Regencyjna rozwiązała (7 X 1918 r.) Radę Stanu i proklamowała niepodległość Polski, a zwłaszcza gdy przekazała Józefowi Piłsudskiemu (11 XI 1918 r.) władzę nad wojskiem, a następnie (14 XI 1918 r.) pełnię władzy cywilnej. W trzy dni później (17 XI 1918 r.) utworzony został rząd premiera Jędrzeja Moraczewskiego. W tych warunkach prezes Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, Roman Dmowski, widząc konieczność porozumienia się z Józefem Piłsudskim, będącym od 22 XI 1918 r. Tymczasowym Naczelnikiem Państwa, powierzył tę misję profesorowi (od 1910 r.) Uniwersytetu Lwowskiego, ekonomście i działaczowi politycznemu, Stanisławowi Grabskiemu (1871-1949)⁵⁴, który przybył z Paryża do Warszawy i przeprowadził tu w grudniu 1918 r. rozmowy z Piłsudskim. Tymczasowy Naczelnik Państwa wyraził zgodę na powierzenie Komitetowi mandatu reprezentowania narodu polskiego wobec państw koalicji, nie chciał się natomiast zgodzić na zastąpienie socjalistycznego rządu Moraczewskiego gabinetem koalicyjnym⁵⁵.

Dodatkowym celem misji Grabskiego było skompletowanie i wysłanie do Paryża grona specjalistów, którzy — tworząc zespół Biura Kongresowego przy delegacji polskiej — przygotowywaliby dla niej materiały z zakresu historii, geografii, etnografii oraz różnych dziedzin prawa i gospodarki. Zaproponowany przez Grabskiego dobór osób nie odpowiadał ministrowi spraw zagranicznych w rządzie Moraczewskiego, Leonowi Wasilewskiemu i jego zastępcy Tytusowi Filipowiczowi, którzy odmówili wydania im paszportów. Grabski miał wówczas — jak twierdzi Jan Zamoyski na podstawie *Wspomnień* Włodzimierza Bartoszewicza — zagrozić, że w takim razie postara się, ażeby rząd francuski nie wydał wiz wjazdowych żadnej delegacji, którą chciałyby wysłać do Paryża władze polskie⁵⁶. To sprawę miało przesądzić i w rezultacie 23 grudnia 1918 r. wyruszyła z Krakowa do Paryża wysłana przez Piłsudskiego⁵⁷ delegacja, w skład której weszli: jako przewodniczący — działacz socjalistyczny, znany lekarz dr Kazimierz Dłuski (1855-1930)⁵⁸, a jako członkowie: historyk dr Michał Sokolnicki (1880-1967)⁵⁹, geograf prof. Antoni Sujkowski (1867-1941)⁶⁰ oraz dwaj oficerowie: kpt. Bolesław Wieniawa Długoszowski i por. Michał Mościcki. Zaś 27 grudnia 1918 r. Piłsud-

⁵⁴ HNP t. 4/1, s. 288; S. Łoza: dz. cyt. I, s. 226.

⁵⁵ J. Pajewski: *Odbudowa państwa polskiego...*, s. 321-323.

⁵⁶ J. Zamoyski: *Powrót na mapę. Polski Komitet Narodowy w Paryżu 1914-1919*. Londyn 1984 s. 112.

⁵⁷ Z. Wróniak: *Rola delegacji polskiej na konferencję paryską w ustaleniu polskiej granicy zachodniej* [W:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*. Praca zbiorowa pod redakcją J. Pajewskiego. Poznań 1963 s. 221.

⁵⁸ SBP, s. 130-131.

⁵⁹ S. Łoza: dz. cyt. I, s. 681-682.

⁶⁰ Tamże, t. I, s. 706; HNP t. 4/2, s. 158-159, 181-183, 188.

ski mianował kierownikiem Biura Kongresowego historyka Franciszka Pułaskiego (1875-1956), który od 22 VI do 7 X 1918 r. pełnił funkcję marszałka Rady Stanu Królestwa Polskiego ⁶¹.

Wydarzenia, jakie zaszły w Polsce w listopadzie 1918 r. nie wpłynęły na razie na zmianę stanowiska rządów państw koalicji, dla których przedstawicielstwem interesów Polski był nadal tylko Komitet Narodowy Polski. Toteż, gdy wysłana przez Piłsudskiego delegacja po przybyciu (4 I 1919 r.) do Paryża chciała złożyć oficjalną wizytę francuskiemu ministrowi spraw zagranicznych, którym był Stéphen Pichon, ten nie przyjął jej, lecz odesłał do Komitetu Narodowego Polskiego jako uznanego przez Francję przedstawicielstwa Polski. Trudne rozmowy z Komitetem prowadziła delegacja Piłsudskiego do 15 stycznia 1919 r. W dniu tym zaszło kilka ważnych wydarzeń. Po pierwsze Pichon zawiadomił Komitet, że na konferencji pokojowej, której otwarcie nastąpi 18 stycznia, Polska może być reprezentowana przez dwóch delegatów i prosił o rychłe podanie ich nazwisk. Po drugie doszło pomiędzy Komitetem i delegacją Piłsudskiego do ugody, polegającej m. in. na tym, że Komitet dokooptuje do swego grona 10 członków zaproponowanych przez Piłsudskiego, jednak pod warunkiem, że w Polsce zostanie utworzony rząd, którego premierem będzie przybyły właśnie ze Stanów Zjednoczonych do Warszawy (2 I 1919 r.) Ignacy Paderewski. Po trzecie ustalono, że delegatem Polski na konferencję pokojową będzie Roman Dmowski ⁶².

Następnego dnia (16 I 1919 r.) Paderewski objął stanowisko premiera i ministra spraw zagranicznych nowego rządu polskiego, po czym (22 I 1919 r.) paryski Komitet Narodowy Polski uznał jego władzę, a Paderewski uznał (23 I 1919 r.) Komitet za przedstawicielstwo Polski wobec koalicji i rządu szwajcarskiego. W wyniku tych wydarzeń, rząd i państwo polskie zostały w dniach 30 stycznia do 27 lutego 1919 r. uznane de jure kolejno przez Stany Zjednoczone (30 I), Francję (23 II), Anglię (25 II) i Włochy (27 II) ⁶³.

W dwa tygodnie po rozpoczęciu obrad konferencji nadszedł (2 II 1919 r.) do Komitetu z Warszawy telegram, w którym Paderewski zawiadamiał, że sam będzie drugim, obok Dmowskiego, delegatem na konferencję i że swoim zastępcą mianuje dr Kazimierza Dłuskiego. Faktycznie pracami delegacji kierowali i reprezentowali Polskę na konferencji od 16 stycznia do 31 marca 1919 r. Dmowski, od 1 kwietnia do 31 października 1919 r. Paderewski, później zaś, aż do zwinięcia biur delegacji z końcem 1920 r. — Władysław Grabski i Stanisław Patek ⁶⁴.

⁶¹ PSB t. 29 (1986), s. 374-380 (Alina Szklarska-Lohmanowa).

⁶² Z. Wroniak, dz. cyt. s. 221-228.

⁶³ Tamże, s. 235.

⁶⁴ Tamże, s. 229 i 237.

Pracownicy polskiego Biura Kongresowego, zwanego oficjalnie Bureau des travaux préparatoires de la délégation polonaise au congrès de la paix, wyruszyli 5 lutego z Warszawy i 6 lutego z Krakowa, aby drogą przez Czechy, Austrię i Szwajcarię dotrzeć 13 lutego 1919 r. do Paryża⁶⁵. W skład Biura wchodził⁶⁶ Franciszek Bujak (1875-1953) historyk gospodarczy, od 1909 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor wydanego w latach 1908-1909 dwutomowego dzieła *Galicja*; Józef Buzek (1873-1936), ekonomista, specjalizujący się w zagadnieniach statystyki, od 1904 r. profesor Uniwersytetu Lwowskiego, autor prac dotyczących m. in. stosunków narodowościowych, późniejszy (w latach 1918-1929) dyrektor Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie⁶⁷; Jan Czekanowski (1882-1965), antropolog i etnolog, od 1913 r. profesor Uniwersytetu Lwowskiego⁶⁸; dwaj romaniści pracujący jako tłumacze: dr Zygmunt Czerny (ur. 1888), późniejszy (od 1924 r.) profesor Uniwersytetu Lwowskiego⁶⁹ i dr Władysław Folkierski (1890-1961), późniejszy (od 1920 r.) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego⁷⁰; Antoni Górski (1862-1928), prawnik i ekonomista, od 1891 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego⁷¹; Oskar Halecki (1891-1973), historyk średniowiecza, od 1919 r. profesor Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik sekretariatu naukowego, biblioteki i archiwum polskiego Biura Kongresowego⁷²; Władysław Konopczyński (1880-1952), historyk czasów nowożytnych, od 1917 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik działu wydawniczego polskiego Biura Kongresowego⁷³; Stanisław Kutrzeba (1876-1946), prawnik i historyk, od 1908 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor książki *Kongres, traktat i Polska* (Warszawa 1919), opisującej m. in. prace polskiego Biura Kongresowego⁷⁴; Wincenty Lutosławski (1863-1954), filozof, od 1919 r. profesor Uniwersytetu Wileńskiego⁷⁵; dr Marian Morelowski (1884-1963), historyk sztuki, późniejszy (od 1934 r.) profesor Uniwersytetu Wileńskiego⁷⁶; Kazimierz Nitsch (1874-1958), językoznawca i etnograf, od 1910 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w latach 1916-1919 Uniwersytetu Lwowskiego⁷⁷; Franciszek Pułaski (1875-1956), histo-

⁶⁵ S. Kutrzeba: *Kongres...*, s. 1-2.

⁶⁶ Tamże, s. 51-52.

⁶⁷ *PSB* t. 3 (1937), s. 155-156 (Stanisław Głąbiński).

⁶⁸ *SBP*, s. 113.

⁶⁹ S. Łoza: dz. cyt. II, s. 49-50.

⁷⁰ Tenże: dz. cyt. I, s. 179.

⁷¹ *PSB* t. 8 (1959) s. 435-437 (redakcja).

⁷² S. Łoza: dz. cyt. I, s. 245.

⁷³ Zob. przyp. 19.

⁷⁴ Zob. przyp. 20.

⁷⁵ *PSB* t. 18 (1973) s. 153-156 (Tadeusz Czeżowski).

⁷⁶ *PSB* t. 21 (1976) s. 767-768 (Mieczysław Złat).

⁷⁷ *PSB* t. 23 (1978) s. 145-150 (Stanisław Urbańczyk).

ryk, pracownik Biblioteki Krasieńskich, wydawca źródeł⁷⁸; Eugeniusz Romer (1871-1954), geograf i kartograf, od 1910 r. profesor Uniwersytetu Lwowskiego, przybyły wcześniej niż reszta pracowników Biura do Paryża, prowadził biuro geograficzne przy delegacji polskiej⁷⁹; dr Szymon Rundstein (1876-1942), prawnik, autor prac dotyczących m. in. prawa międzynarodowego, w tym wydanej w 1917 r. pracy *Idea prawa narodów*⁸⁰; Wacław Sobieski (1872-1935), historyk czasów nowożytnych, od 1910 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, w polskim Biurze Kongresowym prowadził przez pewien czas dział prasowy⁸¹; dr Bohdan Wiński (1884-1969), specjalista w zakresie prawa międzynarodowego, późniejszy (od 1922 r.) profesor Uniwersytetu Poznańskiego⁸²; Rudolf Zuber (1858-1920), geolog, od 1896 r. profesor Uniwersytetu Lwowskiego, specjalista w zakresie geologii pól naftowych⁸³.

Oprócz Biura, nieco wcześniej od jego pracowników, bo już 10 stycznia 1919 r. przybyła do Paryża, wysłana przez istniejące od 1909 r. Towarzystwo Przemysłowców Królestwa Polskiego, delegacja ekonomiczna⁸⁴, której kierownikiem był inż. Andrzej Wierzbicki (1877-1961), od 9 lutego 1919 r. członek Komitetu Narodowego Polskiego⁸⁵. Wśród członków tej delegacji było również kilku wybitnych uczonych, którzy współpracowali z Biurem, a mianowicie: Kazimierz Kasperski (1873-1951), ekonomista, ekspert w zakresie traktatów międzynarodowych dotyczących handlu i komunikacji, autor licznych prac z tej dziedziny⁸⁶; Roman Rybarski (1887-1942) ekonomista i historyk gospodarczy, od 1917 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego⁸⁷; Henryk Tennenbaum (1881-1946), ekonomista, od 1918 r. wykładowca Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie⁸⁸.

Głównym zadaniem uczonych, zatrudnionych w Biurze i współpracującej z nim delegacji ekonomicznej, było przygotowywanie materiałów, potrzebnych delegatom do opracowywanych przez nich memoriałów i wystąpień. W pracach tych obowiązywała ścisła tajemnica, w związku z czym w pamiętnikach ich uczestników znajdują się tylko ogólne wzmianki na ten temat. Niemniej można się z nich dowiedzieć, że już w grudniu 1918 r., jeszcze w Polsce, zestawiono w Biurze „spis wszyst-

⁷⁸ Zob. przyp. 61.

⁷⁹ Zob. przyp. 2.

⁸⁰ S. Łoza: dz. cyt. I, s. 638.

⁸¹ Zob. przyp. 51.

⁸² S. Łoza: dz. cyt. I, s. 780.

⁸³ HNP t. 4/1 s. 269, t. 4/2 s. 202, 302.

⁸⁴ S. Kutrzeba: *Kongres...* s. 50-51; Z. Wroniak: dz. cyt. s. 236.

⁸⁵ S. Łoza: dz. cyt. I, s. 796.

⁸⁶ PSB t. 12 (1966-1967) s. 183-184 (Jerzy Loth).

⁸⁷ EHGP t. 1 s. 223 (Zbigniew Landau).

⁸⁸ S. Łoza: dz. cyt. s. 748; HNP t. 4/1 s. 462.

kich zagadnień, łączących się ze sprawą polską, o ile można było przewidzieć, jakie mogą się nasunąć na Kongresie, więc zwłaszcza dotyczących się terytoriów i granic Polski, ale także i kwestii gospodarczych; do opracowania poszczególnych tematów zaproszono kilkudziesięciu uczonych, specjalistów tak, by każde zagadnienie mogło być rozpatrzone wszechstronnie, w zwięzłych wywodach, w zasadzie nie ponad arkusz wynoszących. Tak na przykład w kwestii Gdańska było przeszło dwieście referatów. Ten materiał, który później zestawiono w katalogu, krótko streszczającym każdą rozprawę, oddany został do dyspozycji członków Biura, którym wolno było z niego swobodnie korzystać”⁸⁹.

W wyniku tych prac powstały nie tylko dwie najważniejsze noty, wręczone przez Dmowskiego przewodniczącemu Komisji dla Spraw Polskich Cambonowi, a mianowicie nosząca datę 28 lutego 1919 r. *Note sur les frontières occidentales de l'état polonais* i datowana 3 marca 1919 r. *Note sur les frontières orientales de la Pologne*⁹⁰, lecz również ogromna ilość mniejszych i większych opracowań, przeznaczonych m. in. dla tych członków delegacji polskiej, którzy zasiadali w różnych komisjach szczegółowych kongresu i bronili w nich interesów Polski, wnosząc nieraz istotne poprawki do proponowanych tam rozstrzygnięć. Dotyczyło to m. in. Komisji do Spraw Odszkodowań, w której działał przede wszystkim Kazimierz Olszewski, autor wydanej w Warszawie w 1918 r. pracy *Podstawy rozrachunku państwowego między Polską a Rosją*, a także Komisji dla Odpowiedzialności za Wojnę, w której zasiadał Konstanty Skirmunt, bardzo ważnej Komisji dla Umieźdzynarodowienia Portów, Dróg Wodnych i Kolei, w której istotne dla Polski sprawy potrafili wywalczyć prof. Kazimierz Kasperski i prof. Stanisław Kutrzeba i wreszcie silnie obsadzonej przez Polaków Komisji Ekonomicznej, w której sekcjach pracowali: prof. Jan Buzek, prof. Kazimierz Kasperski, prof. Antoni Górski oraz Henryk Tennenbaum i Bohdan Winiarski

Materiał pamiętnikarski charakteryzuje również tok prac, którymi najbardziej byli obciążeni zatrudnieni w polskim Biurze Kongresowym ekonomiści, prawnicy i geografowie, stwierdzając, że „indywidualna praca w domu nie ograniczała się do spokojnego pisania memoriałów czy projektów prawnych i broszur; trzeba było w razie potrzeby na gwałt po prostu dostarczać pism i not, przeważnie krótkich, skondensowanych w treści, czy to dla oficjalnego wnoszenia do kongresu, czy to dla użytku naszych delegatów lub polityków koalicji i ich ekspertów. Nerwowa to była praca, wymagająca dokładnej znajomości rzeczy, a przy tym ogromnej wagi, by, nie mijając się nigdy z prawdą, czego przestrzegano bardzo ściśle, nie zaszkodzić linii politycznej naszej delegacji, z nią

⁸⁹ S. Kutrzeba: *Kongres...* s. 62-63.

⁹⁰ *Akta i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski...* cz. 1 s. 109-133.

się nie rozejść; tem trudniejszą było to rzeczą, iż często brakowało — z powodu wad w organizacji delegacyj — odpowiednich dyrektyw politycznych, niezbędnych przy takiej pracy. A drobne noty ogromne nieraz miały znaczenie, gdy wielcy zwłaszcza politycy nie mieli czasu na czytanie dłuższych wypracowań, a może i ochoty”⁹¹.

Obok w zasadzie niejawnych prac związanych z przygotowaniem materiałów dla polskich delegatów, składających noty w Komisji dla Spraw Polskich i dla polskich członków różnych innych komisji, Biuro opracowało i wydało w krótkim czasie kilka rozpowszechnionych w języku francuskim, a częściowo dwujęzycznie, po francusku i po angielsku, publikacji służących wyjaśnianiu i dokumentowaniu polskich postulatów. W marcu 1919 r. ukazała się w Paryżu praca *Questions relatives aux territoires polonais sous la domination prussienne*, zaopatrzona w mapę rozsiedlenia ludności polskiej w zaborze pruskim, a opracowana przez profesorów: Bujaka, Buzka, Konopczyńskiego i Romera. Równocześnie powstała opracowana przez prof. Romera z aneksami historycznymi prof. Haleckiego i prof. Kutrzeby publikacja pt. *Mémoire sur la Galicie*. Najobszerniejszy memoriał z tego cyklu stanowi wydana w Paryżu w maju 1919 r. praca *Les confins orientaux de la Pologne*, której autorami byli Czekanowski (tablice i mapy), Halecki, Konopczyński, Kutrzeba i Tenenbaum. Obok tych większych prac, obejmujących sprawy dotyczące trzech zaborów i związanych z nimi polskich postulatów na temat granic, powstały równocześnie dwie mniejsze, traktujące o Śląsku Cieszyńskim (*La question de Silesie de Cieszyn* prof. Buzka) i o Spiszu i Orawie (*Territoires polonais en Hongrie septentrionale* prof. Nitscha).

Równocześnie w lutym 1919 r. wspomniana już polska delegacja ekonomiczna opublikowała obszerny elaborat pt. *Mémoire sur la situation économique de la Pologne unifiée et sur l'urgence de donner satisfaction à ses besoins économiques*, zaopatrzonej w duży, przejrzysty aneks, a w marcu — krótkie opracowanie pt. *L'industrie du pétrole en Galicie*.

Oprócz tych oficjalnych publikacji, w pierwszych miesiącach 1919 r. uczeni polscy opracowali na podstawie materiałów zgromadzonych w Biurze kilka pozycji o charakterze informacyjnym, zredagowanych w języku francuskim lub angielskim. I tak prof. Wincenty Lutosławski ukazał z polskiego punktu widzenia sprawę Gdańska i Prus Wschodnich⁹² oraz sprawę Litwy i Białorusi⁹³, Kutrzeba i Bujak w dwóch broszurach — kwestię żydowską⁹⁴, Romer — materiał statystyczny doty-

⁹¹ S. Kutrzeba: *Kongres...* s. 57-58.

⁹² *Gdańsk and East Prussia*. Paris 1919.

⁹³ *Lithuania and White Ruthenia*. Paris 1919.

⁹⁴ S. Kutrzeba: *La question juive en Pologne*. Cracovie 1919; F. Bujak: *La question juive en Pologne*. Paris 1919 oraz tenże: *The jewish question in Poland*. Paris 1919.

чыяы Галицји⁹⁵, Кутрзеба — справу прав Росји до Литвы и Бялоруси⁹⁶, проф. Станислав Стронски (1882-1955) опубликовал документы dotyczące немецкой политики в стосунку до Украйнецов на terenie Галицји вшходней⁹⁷.

Prace Lutosławskiego o Gdańsku i Prusach Wschodnich, Kutrzeby o prawach Rosji do Litwy i Białorusi i Bujaka o kwestii żydowskiej w Polsce, zostały w ilości 30 000 egzemplarzy rozpowszechnione w języku angielskim na terenie Wielkiej Brytanii⁹⁸.

Wydaje się, że te trzy przykłady: działalność prof. Eugeniusza Romera w latach 1907-1919, wydane w 1918 r. dzieło *Polska w kulturze powszechnej* oraz prace polskiego Biura Kongresowego w Paryżu w 1919 r. świadczą o godnym uwagi wkładzie uczonych polskich w dzieło odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. i ustalenia jej terytorialnego kształtu. Jeszcze większy był udział nauki polskiej w dziele odbudowy państwa polskiego i scalenia trzech zaborów w jeden organizm, sprawa ta wymaga jednak osobnego opracowania.

Artykuł wpłynął do Redakcji w grudniu 1988 r.

T. M. Новак

О ВКЛАДЕ ПОЛЬСКОЙ НАУКИ В ДЕЛО ПРИОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В 1918 ГОДУ

В числе причин, которые способствовали восстановлению польского государства в 1918 г., следует отличить внутренние факторы, а прежде всего волю народа, стремящегося получить независимость и внешние, международные, заключающиеся в том, что после поражения Германии и Австрии и революции в России, решения о возрождающихся государствах принимались на парижской конференции. И на один, и на другой факторы оказывала свое влияние деятельность польских ученых, которые в своих работах пробуждали патриотизм своего народа и одновременно показывали в них миру значение польской культуры и права польского народа к собственному, независимому государству. В статье приведены три примера, показывающие тогдашние польские работы, стремящиеся в этих двух направлениях. Первым примером является деятельность выдающегося польского географа и картографа Эугениуша Ромера, автора изданного в 1916 г. *Географически-статистического атласа Польши*, в котором содержались подробные данные о натуральной среде, истории, числен-

⁹⁵ *Statistics of Galicia*. Paris 1919.

⁹⁶ *Droits de la Russie sur la Lithuanie et sur la Ruthénie-Blanche*. Paris 1919
oraz *The rights of Russia to Lithuania and White-Ruthenia*. Paris 1919.

⁹⁷ *Documents ruthéno-ukrainiens*. Paris 1919; o S. Strońskim S. Łoza: dz. cyt. I, s. 702; HNP t. 4/1 s. 121-122, t. 4/2 s. 704, 780-781.

⁹⁸ S. Kutrzeba: *Kongres...* s. 67-68.

ности населения и экономике польских земель. Вторым примером является разработанный 33 польскими учеными и изданный в 1918 г. двухтомный труд *Польша в общей культуре*. Этот труд показывал развитие отдельных областей науки, культуры и экономики на польских землях с прадавних времен по 1918 г. с особым учетом периода, в котором польского государства не было на картах мира (1795-1918). Третьим примером была деятельность более двадцати польских ученых, входящих в состав Бюро подготовительных работ, поставляющего материалы польской делегации на Парижскую мирную конференцию в 1919 году.

T. M. Nowak

CONTRIBUTION OF POLISH SCIENCE TO THE REGAINING OF INDEPENDENCE BY POLAND IN 1918

There were internal and external reasons for the regaining by Poland of independence in 1918. Among the former was above all the nation's will and consistent activity to achieve that aim; among the latter there was, among other things, the fact that after the defeat of Germany and Austria and after the Russian revolution it was the Paris peace conference which was deciding on the fate of the reemerging Polish State. On both these factors the activities of Polish men of learning had some significant influence since they strengthened with their work Polish patriotism while also showing the world values of Polish culture and the right of Polish nation to have its own independent State. The article discusses three examples of those activities in two spheres. The first example was the work of an outstanding Polish geographer and cartographer, Eugeniusz Romer, author of *Poland's Geographical-Statistical Atlas* (*Geograficzno-statystyczny atlas Polski*), published in 1916 and comprising detailed data on Poland's natural environment, history, population and economy. The second example was a two-volume book comprising the contributions by 33 Polish scholars, published in 1918, entitled *Poland in the Universal Culture* (*Polska w kulturze powszechnej*) which discussed the development of particular branches of science, culture and economy in the Polish territories since the earliest times till 1918, with a special stress being laid on the period when the Polish State had no longer existed (1795-1918). The third example was the activity of over twenty Polish men of science and learning who made up the Bureau of Preparatory Work and who were supplying the Polish delegation at the Paris peace conference in 1919 with necessary materials.